

Дедажанов Бахтиёр Набижанович,
Наманган муҳандислик-технология институти
“Менежмент” кафедраси доценти, и.ф.н.

Хусанбоев Бобурмирзо Исоқжон ўғли,
Наманган муҳандислик-технология институти
“Менежмент” мутахассислиги магистранти

ҚАЙТА ИШЛАШГА ИХТИСОСЛАШГАН КОРХОНАЛАРДА МОДДИЙ РЕСУРСЛАР ВА УЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ МАЗМУНИ

УДК: 658.27

DOI: 10.34920/EIF/VOL_2023_ISSUE_3_7

**ДЕДАЖАНОВ Б.Н., ХУСАНБОВ Б.И-Ў. ҚАЙТА ИШЛАШГА ИХТИСОСЛАШГАН
КОРХОНАЛАРДА МОДДИЙ РЕСУРСЛАР ВА УЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ
МАЗМУНИ**

Мақолада қайта ишлаш корхоналарида моддий ресурслар ва уларни бошқаришга бўлган олимларнинг ёндашувларининг мазмун –моҳияти ёритилган. “Ширин-тотли” корхонасида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида моддий ресурслар ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари таҳлили келтирилган. Мавзу доирасида тегишли хулоса ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: ресурслар, моддий ресурслар, ишлаб чиқариш захиралари, моддий ресурсларни бошқариш, захираларни бошқариш

**ДЕДАДЖАНОВ Б.Н., ХУСАНБОВ Б.И-У. ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ МАТЕРИАЛЬНЫХ
РЕСУРСОВ И УПРАВЛЕНИЯ ИМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ, СПЕЦИАЛИЗИРУЮЩИХСЯ НА
ПЕРЕРАБОТКЕ**

В статье рассмотрены материальные ресурсы перерабатывающих предприятий и сущность подходов ученых к их управлению. Представлен анализ материальных ресурсов и показателей их использования в производственном процессе предприятия “Ширин-тотли”. В рамках темы даны соответствующие выводы и рекомендации.

Ключевые слова: ресурсы, материальные ресурсы, производственные резервы, управление материальными ресурсами, управление резервами.

**DEDAJANOV B.N., HUSANBAEV B.I-U. ECONOMIC CONTENT OF MATERIAL RESOURCES AND
THEIR MANAGEMENT AT ENTERPRISES SPECIALIZING IN PROCESSING**

In the article is considered the material resources of processing enterprises and the essence of scientists' approaches to their management. An analysis of material resources and indicators of their use in the production process of the Shirin-totli enterprise is presented. Within the framework of the topic, relevant conclusions and recommendations are given.

Key words: resources, material resources, production reserves, management of material resources, management of reserves.

Кириш.

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Саноат корхоналарини инновацион ривожланишида бошқарув сезиларли ўзгармоқда. Ҳар бир саноат корхонасининг раҳбарияти мақсад ва ҳаракат стратегиясини, бозордаги хатти-ҳаракатлар тактикасини янги йўллари топиши лозим бўлмоқда. Менежмент олдида сотиш, ишлаб чиқаришни бошқариш усуллари ўзлаштириш ва корхона инновацион тизимига мос келадиган ресурслар билан таъминлаш муаммосини ҳал этиш масаласи турибди. Бу борада ҳукуматимиз томонидан қатор чора-тадбирларни амалга ошириш бўйича ҳужжатлар қабул қилиниб, уларда эришилиши лозим бўлган натижалар белгиланиб олинган. Жумладан, 2022 йил 29 январда қабул қилинган “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”да белгиланган “Иқтисодийга инновацияларни кенг жорий қилиш, саноат корхоналари ва илм-фан муассасаларининг кооперация алоқаларини ривожлантириш” номли мақсадида - инновацион ҳудудга айлантириладиган туманларда мавжуд аналогларидан 50 фоизгача арзонлаштирилган ва сифатли, хом ашё нархига нисбатан 2-3 барабар юқори қўшилган қиймат яратадиган инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқариш технологияларини ўзлаштириш, шу жумладан умумий қиймати 165,9 миллиард сўмлик жами 195 та лойиҳани амалга ошириш кўзда тутилган¹.

Маҳсулот ишлаб чиқаришда уларнинг таннархини пасайтириш, фойда ва рентабелликни ошириш режаларини бажаришнинг зарурий шarti корхона зарур ассортиментдаги ва сифатли хом ашё ва материаллар билан тўлиқ ва ўз вақтида таъминладир. Корхонанинг моддий ресурсларга бўлган эҳтиёжининг ўсиши экстенсив (кўпроқ материаллар ва энергия сотиб олиш ёки ишлаб чиқариш) ёки интенсив (ишлаб чиқариш жараёнида мавжуд захиралардан тежамкорроқ фойдаланиш) йўналишлари орқали қондирилиши мумкин. Корхонанинг фойдаси, унинг рентабеллиги ва рақобатлаша олиши учун унинг олдинги фаолият даврида ўз ресурсларини қандай тасарруф қилганига боғлиқ.

Саноат ишлаб чиқариш жараёни моддий ресурсларни тайёр маҳсулотга айлантиришни назарда тутди. Саноат корхонала-

рида ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг рақобатбардошлиги кўп жиҳатдан жалб қилинган моддий ресурсларнинг таркиби, сифати ва улардан фойдаланиш самарадорлигига боғлиқ. Моддий ресурсларни ишлаб чиқаришда оқилона истеъмол қилиш фақат корхонада моддий оқимлар ҳаракатланадиган бўлимлар фаолиятини мувофиқлаштириш орқали амалга ошиши мумкин. Бу моддий таъминот ва материаллар сарфини ягона жараён сифатида самарали бошқаришни ташкил этишни тақозо этади.

Ташқи муҳитнинг тез ўзгарувчанлигига мос келадиган моддий ресурслар билан таъминлаш ва ишлаб чиқаришдан фойдаланиш билан боғлиқ жараёнларни бошқариш механизмининг мавжуд эмаслиги бозор муносабатлари шаклланиши шароитида саноат корхоналарининг моддий ресурсларини бошқариш самарадорлигини ошириш муаммосини ўрганишни тақозо этади. Корхонанинг моддий ресурсларини бошқаришни такомиллаштиришда ўз ишлаб чиқариш, маҳсулотларини (иш, хизматлар) сотиш самарадорлигини ошириш, унинг сифатини ошириш, унумсиз йўқотишлар ва ишлаб чиқариш таннархини камайтириш йўллари ишлаб чиқилади. Корхонанинг моддий ресурсларидан самарали фойдаланиш муаммосини ўрганиш корхоналарда моддий ресурсларни бошқариш самарадорлигини ошириш имкониятларини сезиларли даражада кенгайтиради.

Илмий муаммонинг қўйилиши.

Шу кунга қадар моддий ресурслар ва уларни бошқаришнинг иқтисодий мазмунини талқин қилишга бағишланган қатор илмий тадқиқотлар амалга оширилган. Жумладан, ресурслар ва моддий ресурслар тушунчаларининг илмий – назарий асослари, моддий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва тежаш масалалари бир қатор хорижлик ва МДҲ олимлари К.Р.Макконнелл, С.Л.Брю, Ш.М.Флинн, И.Т.Трубилин, И.В.Сергеев, Н.Л.Зайцев, Ю.А.Бабаев, В.В.Волгин, Н.А.Лытнева, Л.И.Малаявкина, Т.В.Федорова, Н.И.Базылев, М.Н.Базылева, О.А.Левкович, И.Н.Тарасевич, И.Н.Чуев, Л.Н.Чуева, В.И.Кудашов, А.С.Головачев, В.В.Климук, Ю.А.Кузнецовалар томонидан ўрганилган.

Жумладан, К.Р.Макконнелл, С.Л.Брю, Ш.М.Флиннлар томонидан 2019 йилда қайта тўлдириб нашрдан чиққан “Иқтисодий: тамойиллар, муаммолар ва сиёсат” дарслигида ресурс-

¹ 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси. - https://president.uz/uz/pages/view/strategy?menu_id=144

лар – бу ер, капитал, меҳнат ва тадбиркорлик қобилиятидир дейилади¹.

И.Т.Трубина 2011 йилда чоп этган ўзининг “Саноатда хўжалик фаолиятини таҳлил этиш” қўлланмасида бугунги кунга келиб, “ресурслар”, “ресурс салоҳияти”, “моддий ресурслар” тушунчаларининг турли хил таърифлари ва талқинлари мавжудлигини таъкидлаб ўтади².

И.В.Сергеев эса ўзининг “Корхона иқтисодиёти” дарслигида моддий ресурслар деганда ижтимоий маҳсулотни яратиш жараёнида фойдаланиш учун мўлжалланган ишлаб чиқариш ресурсларининг энг муҳим қисмини ифодаловчи ва доимий равишда захира, захира шаклида бўлган моддий-техника ресурслари атамасидан фойдаланишни тавсия этган. Моддий-техника ресурслари маҳсулот (хом ашё) ва ишлаб чиқариш жараёнида (ёқилғи, энергия) истеъмол қилиш учун мажбурий бўлган махсус турдаги ресурсларнинг моддий асосини ташкил қилади деган фикрни билдиради³.

В.В.Волгин томонидан 2008 йилда чоп этилган “Якка тадбиркор” номли қўлланмасида моддий ресурсларга хўжалик юритувчи субъект томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатиш ва ишларни бажариш учун хўжалик фаолиятида фойдаланишга сотиб олинadиган турли хом ашё, материаллар, ёқилғи, энергия, бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар, шунингдек ишлаб чиқариш харажатлари (туғалланмаган ишлаб чиқариш) ва корхона фаолиятини таъминлаш учун мўлжалланган муомала объектлари (тайёр маҳсулотлар ва хизматлар) киради деган фикрга келади⁴.

Маҳаллий олимларимиздан А.В.Ваҳобов, А.Т.Иброҳимов, А.Ортиқов, М.Қ.Пардаев, А.Х.Шоалимов, Ш.А.Тожибоева, И.Т.Абдукаримов, А.А.Абдиев, Э.Х.Махмудов, Б.И.Исроилов, В.В.Эргашбоев, М.Ю.Исаков, Э.А.Ақромов, Б.К.Ғойибназаров, Н.А.Ақромоваларнинг илмий асарларида моддий ресурслар ва уларнинг мазмун-моҳияти, гуруҳланиши, уларни

баҳолаш, бошқариш ва таҳлилларига қаратилган тадқиқотлар олиб борилган.

Корхоналарда моддий ресурсларини бошқариш муаммосини ўрганишга бир қатор хорижий ва МДХ олимлари - Джон Шрайбфедер, И.Б.Швец, И.А.Бондарева, А.А.Агеева, О.В.Бадюкин, В.В.Лукинский, Ю.В.Малеви́ч, А.С.Степанова, Т.Г.Шульженко, А.А.Матафонова, Д.А.Бабурина, А.А.Удалов, В.А.Райзберг, С.Д.Ильенко, Н.С.Шевченко, М.И.Трубочкина, Г.А.Титоренко, Э.А.Гомонко, И.В.Сергеев ва бошқаларнинг кўплаб илмий изланишлари ва ишланмалари бағишланган.

Келтирилган тадқиқотларга суянган ҳода эътироф этишимиз мумкин-ки, қайта ишлаш корхоналарида моддий ресурсларнинг мазмунига бўлган илмий-назарий ёндашувларни ўрганиш, уларнинг корхонадаги иқтисодий моҳиятини таҳлиллар ёрдамида ёритиб бериш мақсадга мувофиқ. Шу билан биргаликда, ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналарида моддий ресурсларни бошқариш муаммоларига бағишланган илмий ишлар кўп улушни ташкил этмайди. Шу муносабат билан моддий ресурсларни бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича назарий жиҳатларни ўрганиш, шаклланиш ва фаолият юритишнинг объектив шартларини таҳлил қилиш, услубий кўрсатмалар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишга бағишланган бундай ишларни бажаришга ҳам илмий, ҳам амалий эҳтиёж мавжуд деб ўйлаймиз.

Тадқиқот мақсади. Қайта ишлаш корхоналарида моддий ресурслар ва уларни бошқаришнинг илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш, тегишли ҳулосалар чиқариш ва керакли тавсиялар ишлаб чиқиш.

Илмий моҳияти. Тадқиқот жараёнида ўрганилган ва тўпланган маълумотлар тадқиқот мақсадида белгиланган вазифаларни бажариш учун фойдаланилади, унга эришиш йўллари аниқланади.

Тадқиқот методлари. Тадқиқот ишида қайта ишлашга ихтисослашган корхоналарда моддий ресурслар ва уларни бошқариш бўйича илмий адабиётлар ўрганилди, таҳлиллар қилинди. Тадқиқот жараёнида назарий умумлаштириш, мантиқий ёндашув, анализ, таққослаш усулларидан фойдаланилди.

¹ Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Флинн Ш.М. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник: Пер. с англ. 21-е изд. М.: ИНФРА-М, 2019.

² Трубина И.Т. Анализ хозяйственной деятельности в промышленности. - М., 2011. - С. 178.

³ Сергеев И.В. Экономика предприятия. - М., 2013. - С. 371.

⁴ Волгин В.В. Индивидуальный предприниматель: Практическое пособие / В.В. Волгин. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Маркетинг, 2008. - 468 с.

Асосий натижалар.

Иқтисодиёт соҳасининг тадқиқот объекти сифатида корхона салоҳиятини аниқлаш учун маҳаллий ва хорижий иқтисодчиларнинг тадқиқотларида ресурс салоҳиятини аниқлашнинг назарий ёндашувларига тўхталиб ўтиш зарур.

Масалан, Джон Шрайбфедернинг 2016 йилда чоп этилган “Заҳираларни самарали бошқариш” қўлланмасида “Заҳираларни бошқариш - бу захирани бошқаришнинг самарали усуллари қўллашдан фойда олиш мумкин бўлган бошқарув соҳаси. Ташкилотда заҳираларни самарали бошқариш - ҳар бир маҳсулотнинг шундай захирасини яратишга айтиладики, унда бу захира мижозлар кутган ёки кутганиданда кўпроқ қондириш имконини беради ҳамда соф фойдани максималлаштиради” дейди¹.

2003 йилда И.Б.Швец, И.А.Бондаревалар томонидан нашр этилган “Корхоналарда ишлаб чиқариш захираларини бошқариш” монографиясида “Заҳиралардаги айланма маблағларни бошқаришнинг назарий асослари, ишлаб чиқариш захираларини бошқаришни такомиллаштириш муаммолари ва йўналишлари, ишлаб чиқариш захираларини шакллантириш ва улардан фойдаланишни иқтисодий асослаш бўйича тавсиялар” ёритиб ўтилган².

Н.С.Шевченконинг “Ишлаб чиқариш захиралари, айланма маблағлар ва харажатларни бошқариш” номли ўқув қўлланмасида “Моддий ресурсларнинг таннархи кўп жиҳатдан моддий истеъмол жараёнининг табиати билан белгиланади” деб таъкидлаб ўтилади³.

Корхона хусусан ишлаб чиқариш жараёнига асосланган бўлиб, корхонада фойдаланилаётган ресурслар, уларни тежашни ўрганиш ва баҳолаш биринчи навбатдаги вазифалардан ҳисобланади. Асосан бу жараёнда ресурслардан фойдаланишни самарали бошқариш кўрсаткичларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Аввало, бу ерда иқтисодий натижалар ва корхона ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини иқтисодий баҳолаш ҳақида бормоқда, чунки тижорат корхоналарининг асо-

сий мақсади фойда олиш ва уни максимал даражада оширишдир.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, шу жумладан, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлашни йўлга қўйиш орқали корхоналар қўшимча даромад манбаини яратадилар. Маҳсулотни қайта ишлаш орқали унга қўшимча қиймат қўшилиб маҳсулотнинг қиймати ортиб боради. Шу билан биргаликда корхона томонидан ишлаб чиқарилган неъматлар орқали аҳолининг шу маҳсулотга бўлган эҳтиёжи қондириб борилади.

Ана шундай мақсад йўлида фаолият кўрсатиб келаётган корхоналардан бири салқин ичимлик ва шарбат ишлаб чиқарувчи “Ширин-тотли” ишлаб чиқариш корхонасидир.

Моддий ресурсларга бўлган умумий эҳтиёж уларнинг маҳсулот (иш, хизмат) бирлигига ёки ҳар бир операцияга, жараёнга сарфланиши нормаларидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Моддий ресурслардан асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатиш ишлаб чиқаришда, капитал қурилишда, товар-моддий заҳиралар ва заҳираларни яратишда фойдаланишга кўра фарқланади.

Ресурслардан фойдаланиш даражасини ўрганишдан олдин корхонанинг ресурс салоҳиятини ва унинг қиймати динамикасини баҳолаш лозим. Шунингдек, корхона ресурсларининг қайси босқичида ёки қайси соҳасида энг кўп истеъмол қилинишини баҳолаш учун корхонадаги ишлаб чиқариш циклининг алоҳида жараёнлари ёки босқичлари бўйича ҳамда функциялар бўйича алоҳида истеъмол қилинадиган ресурслар таркиби ва динамикасини ўрганиш мумкин.

Моддий ресурслар таркиби кўп жиҳатдан айланма маблағлар ҳисобидан шаклланади. 2022 йил учун “Ширин-тотли” корхонаси бўйича айланма моддий ресурслар таркиби қуйидагича шаклланди.

Юқоридаги жадвал кўрсаткичларидан маълумки, корхонанинг айланма моддий ресурслари қиймати 2022 йилда 2020 йилга нисбатан сезиларли даражада камайиб 10420,3 млн. сўмга тенг бўлди бу аввалги йилга нисбатан 19,2 % га камайганлигини кўрсатмоқда.

“Ширин-тотли” корхонасидаги фойдаланилаётдиган ресурсларнинг таркиби ва динамикасини таҳлил қилишдан мақсад ресурслардан фойдаланиш ҳолатини ўрганишдир. Алоҳида турдаги ресурслар учун динамикани ҳам натурал, ҳам қиймат нуқтаи назаридан ҳисоблаш мумкин, турли

¹ Джон Шрайбфедер. Эффективное управление запасами / Дж. Шрайбфедер. М.: Альпина Паблишер, 2016. – 302 с.

² Швец И.Б., Бондарева И.А. Управление производственными запасами на предприятии: Монография / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2003. – 182 с.

³ Шевченко Н.С. Управление затратами, оборотными средствами и производственными запасами. – СПб., 2013. – С.154.

1-жадвал. “Ширин-тотли” корхонасида айланма моддий ресурслар таркиби¹ (млн. сўм)

Кўрсаткичлар	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2022 йилни 2020 йилга нисбатан ўзгариши	
				+;-	%
1. Хом ашё ва материал захиралари	4380,3	3836,4	3893,7	-486,6	87,5
2. Дебитор қарздорлик	1284,8	2627,7	2620,5	+1335,7	204,5
3. Молиявий инвестиция (қўйилма)лар	-	567,7	-	-567,7	-
4. Пул маблағлари	4230,6	2015,2	900,9	-3329,7	21,3
5. Бошқа материал ресурслар	3002,4	2591,3	3005,2	+2,8	100,1
Жами	12898,1	11638,3	10420,3	-2477,8	80,8

2-жадвал. “Ширин-тотли” корхонасида айланма моддий ресурсларнинг тузилиши(фоизда)²

Кўрсаткичлар	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2022 йилни аввалги йилларга нисбатан фарқи (+;-)	
				2020 йилга нисбатан	2021 йилга нисбатан
1. Хом ашё ва материал захиралари	34,0	33,0	37,4	+3,4	+4,4
2. Дебитор қарздорлик	10,0	23,0	25,1	+15,1	+2,1
3. Молиявий қўйилмалар	-	5,0	-		-5,0
4. Пул ресурслари	33,0	17,0	8,7	-24,3	-8,3
5. Бошқа моддий ресурслар	23,0	22,0	28,8	+5,8	+6,8
Жами	100,0	100,0	100,0	-	-

хил ресурслар жами динамикаси эса фақат қиймат нуқтаи назаридан ҳисобланади.

Ташкил этувчи элементларнинг турли даражалари корхонанинг жорий моддий активлари таркибининг ўзгаришига олиб келди.

Жадвал маълумотларидан маълумки, айланма моддий ресурслар таркибида хомашё ва материаллар захираларининг улуши 2022 йилда 2020 йилга нисбатан 3,4 % га, 2021 йилга нисбатан 4,4 % га кўпайди. Дебитор қарзларининг улуши 2022 йилда 2020 йилга нисбатан 15,1 % га, 2021 йилга нисбатан 2,1 % га ошган. Пул ресурсларининг улуши эса 2022 йилда аввалги йилга нисбатан камайган.

Ишлаб чиқариш фаолияти жараёнида корхона катта ҳажмдаги электроэнергия, табиий газ ва ёқилғи сарфлайди. Ушбу турдаги ресурслар учун тарифларнинг ўзгариши “Ширин-тотли” корхонасида моддий ресурслар сарф харажатининг даражасига сезиларли таъсир кўрсатади. Корхонада

сўнгги йиллардаги ушбу ресурсларнинг харажати қуйидагича бўлди.

Юқоридаги жадвал маълумотларидан маълумки 2022 йилда корхона томонидан ишлатилган энергия ва ёқилғининг умумий миқдори 2050,1 млн. сўмни ташкил этди, бу 2021 йилга нисбатан 66,8% га кўп харажат қилинганини кўрсатади. Бу моддий ресурслар харажатининг ўсиб бориши ушбу турлар учун тарифларнинг ва уларнинг сарфларининг бир вақтнинг ўзида ошиши билан боғлиқ.

Корхона томонидан истеъмол қилинган моддий ресурсларнинг умумий миқдори бошқа харажатлар билан умумлаштирилади. Сўнгги йилларда корхонада харажатларнинг таркибий кўрсаткичлари қуйидагича бўлган.

Жадвал маълумотларига кўра, корхонанинг моддий харажатлари 2022 йилда 2020 йилга нисбатан 42,3 %га ва 2021 йилга нисбатан эса 17,6 %га ортган. Бу иқтисодий элементлар учун жами харажатларининг умумий ўсишидан мос равишда 2,4 ва 1,6 % га юқорилигини кўрсатмоқда. Иқтисодий элементлар бўйича бошқа харажатлар ҳам 2022 йилда аввалги йилга нисбатан ортган. Бунинг

ИҚТИСОД ВА МОЛИЯ / ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ 2023, 3 (162)

¹ “Ширин-тотли” МЧЖ корхона маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

² Ўша ерда.

3-жадвал. “Ширин-тотли” корхонасида энергия ва ёқилғи харажатлари кўрсаткичи таҳлили¹

Кўрсаткичлар	2021 йил		2022 йил		2022 йилни 2021 йилга нисбатан қиймат кўрсаткичининг ўзгариши	
	миқ-дори	млн. сўм	миқ-дори	млн. сўм	мутлақ (+;-)	фоизда
1.Электроэнергия, кВт.	1111,1	500,0	1211,1	726,6	+226,6	145,3
2.Табиий газ, минг куб. метр	1,100	726,0	1,200	1320,0	+594	181,8
3.Ёқилғи	526	3,0	500	3,5	+0,5	116,7
Жами		1229		2050,1	821,1	166,8

4-жадвал. “Ширин-тотли” корхонаси харажатлари иқтисодий элементлар қисмлари бўйича кўрсаткичлари (млн. сўм)²

Кўрсаткичлар	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2022 йилни 2021 йилга нисбатан ўзгариши, %	
				2020 йилга нисбатан	2021 йилга нисбатан
1. Моддий харажатлар	9997,3	12100,2	14225,4	142,3	117,6
2. Иш ҳақи харажатлари	1632,6	1998,0	2152,8	131,9	107,7
3. Ижтимоий эҳтиёжлар учун ажратмалар	574,0	605,4	683,7	119,1	112,9
4. Амортизация	9,5	12,2	13,7	144,2	112,2
5. Бошқа харажатлар	18,7	26,2	29,5	157,8	112,5
6. Сотиб олинган товарлар	14,1	18,5	21,5	152,5	116,2
Элементлар бўйича жами	12246,2	14760,5	17126,6	139,9	116,0

асосий сабабларига моддий ресурсларнинг баҳосини ошириш, иш ҳақи учун тўлов даражасини кўтарилиши ҳамда ижтимоий эҳтиёжлар учун ажратмалар миқдорини кўпайиши сабаб бўлганлигини кўрсатишимиз мумкин. Мазкур кўрсаткичлар таҳлили моддий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳолатини ўрганиш учун керакли кўрсаткичлар ҳисобланади.

Жадвал маълумотларидан маълумки, 2022 йилда маҳсулотнинг материал сиғими 0,399 сўмга тенг бўлиб, аввалги 2020 йилга нисбатан 0,05 сўмга камайган. Корхона учун бу ижобий кўрсаткич бўлиб, маҳсулот бирлиги учун қилинаётган харажатларни пасайганлигидан далолат беради. Корхонада материал қайтими кўрсаткичи эса 2022 йилда 2020 йилга нисбатан 0,277 сўмга ортган. Бу ҳам корхона иқтисодий фаолияти учун ижобий кўрсаткичдир. Лекин ишлаб чиқариш таннархидаги моддий харажатларнинг улуши 2022 йилда

2020 йилга нисбатан 3,6 фоизга ошган, 2021 йилга нисбатан эса 3,4 фоизга камайган. Бу 2022 йилда аввалги 2020 йилга нисбатан моддий ресурсларнинг баҳосини ошганлигини ҳам ифодалаши мумкин.

Ўз навбатида, барча материаллардан фойдаланиш коэффициенти ҳисоблаш шуни кўрсатадики, 2020 йилда корхонада материаллардан фойдаланиш коэффициенти кўрсаткичи 0,816 га тенг бўлган. 2022 йилда бу кўрсаткич 0,830ни ташкил қилди. Бу аввалги йилга нисбатан моддий ресурслардан фойдаланиш даражасини яхшилангандан далолат беради.

Ресурсларни бошқариш самарадорлигини иқтисодий баҳолаш - бу корхонада қиймат ва натура жиҳатдан ресурсларни тежаш чоратадбирларини ишлаб чиқиш, амалга ошириш ва унинг натижасида корхона ресурсларини тежашнинг ҳақиқий даражасини аниқлашга қаратилган техник-иқтисодий усуллар тўпламидир.

Моддий ресурслардан фойдаланишда асосий эътибор моддий харажатларни камайтириш ва бу орқали маҳсулот таннархини пасайтириш ҳисобланади.

¹ “Ширин-тотли” МЧЖ корхона маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

² “Ширин-тотли” МЧЖ корхона маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

5-жадвал. “Ширин-тотли” корхонасида моддий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлар¹

Кўрсаткичлар	Ҳисоблаш алгоритми	Натижа			2022 йилнинг 2020 йилдан фарқи (+;-)
		2020 йил	2021 йил	2022 йил	
1. Маҳсулотларнинг материал сиғими, сўм.	$MC = MX/Q$	0,449	0,418	0,399	-0,05
2. Материал қайтими, сўм	$MQ = Q/MX$	2,226	2,391	2,503	+0,277
3. Ишлаб чиқариш таннархидаги моддий харажатларнинг улуши, %	$Y = \frac{MX}{T} \times 100\%$	72,4	79,4	76,0	+3,6
4. Барча материаллардан фойдаланиш коэффициенти	$Kf = \frac{MX}{\Sigma X}$	0,816	0,820	0,830	+0,014

Хулоса ва тавсиялар. Корхонанинг фаолият кўрсатиши ва унинг ривожланиши бошқарув жараёнига ва бу жараёндаги ресурслардан, хусусан, моддий ресурслардан самарали фойдаланишга боғлиқ. Моддий ресурсларнинг тузилиши ва тўғри ҳаракати корхонадаги бошқарув ривожланишининг муҳим омили ҳисобланади. Корхонанинг ишлаб чиқариш жараёни узлуксизлиги ва ишлаш самарадорлиги кўп жиҳатдан унинг айланма маблағлари мавжудлигига, хусусан, керакли ҳажмдаги захираларнинг мавжудлигига боғлиқ бўлади.

Қайта ишлашга ихтисослашган корхоналарда моддий ресурслар ва уларни бошқариш бўйича олиб борган тадқиқотларимизга асосланган ҳолда қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Моддий ресурсларга хўжалик юритувчи субъект томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатиш ва ишларни бажариш учун хўжалик фаолиятида фойдаланишга сотиб олинган турли хом ашё, материаллар, ёқилғи, энергия, бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар, шунингдек ишлаб чиқариш харажатлари (тугалланмаган ишлаб чиқариш) ва корхона фаолиятини таъминлаш учун мўлжалланган муомала объектлари (тайёр маҳсулотлар ва маҳсулотлар) киради.

2. Қайта ишлашга ихтисослашган корхоналарда моддий ресурсларни бошқаришнинг асосий вазифаларига: моддий ресурсларнинг ҳаракатланишини тўғри юритиш ва назорат қилиш, уларни ҳисобга олиш; сақлаш жойларида захираларнинг мавжудлиги ва ҳаракати тўғрисида аниқ маълумот олиш, уларни тўғри

сақланишини таъминлаш; моддий ресурсларнинг ишлаб чиқариш истеъмоли бўйича ҳисобланган меъёрларини асослаш; молиявий ресурсларни сафарбар қилиш мақсадида хўжалик юритувчи субъект учун кераксиз бўлган моддий ресурсларни аниқлаш ва сотиш киради.

3. Моддий ресурсларни бошқаришнинг самарадорлигини ошириш мақсадлари ишлаб чиқариш муддатини ва бутун операцион циклини қисқартириш, уларни сақлашнинг жорий харажатларини камайтириш, молиявий ресурсларнинг бир қисмини бошқа активларга қайта инвестициялашни жорий этиш орқали иқтисодий айланмадан чиқаришдан иборат.

Қайта ишлашга ихтисослашган корхоналарда моддий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва уларни бошқариш бўйича қуйидагиларни тавсия этамиз:

1. Корхона раҳбарияти ресурсларни бошқариш сиёсатини ишлаб чиқишдан аввал истеъмол қилинадиган ресурсларнинг тузилиши ва ҳажмини; ресурс истеъмоли динамикасини; ишлаб чиқариш циклидаги ресурслар ҳаракатини таҳлил қилиши; ресурслардан фойдаланишни ҳисобга олиш ва назорат қилиш даражасини баҳолаш; қўлланиладиган технологиялар ва жиҳозларнинг жисмоний ва эскирганлигини таҳлил қилиши керак.

2. Қайта ишлаш корхоналарида моддий ресурсларни бошқаришнинг автоматлаштирилган тизимларидан материалларни бошқариш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш, ишлаб чиқариш жараёнларини осонлаштириш ва уларнинг аниқ ҳисобини юритиш учун мақбулини танлаши керак. Режалаштиришнинг зарурати ишлаб чиқариш жараёнидаги кечикишларнинг асосий қисми ком-

¹ Ўша ерда.

понентларни қабул қилишнинг кечикиши билан боғлиқ бўлиб, бунинг натижасида ўз вақтида ёки белгиланган санадан олдинроқ келган ортиқча материаллар омборларда кўпайиб кетиши юзага келиб қолади. Тизимнинг асосий вазифаси - доимий захираларнинг мумкин бўлган қисқариши ва шунинг учун омборга моддий ресурсларни тушириш билан бир қаторда режалаштириш даврида исталган вақтда керакли миқдордаги материаллар ва бутловчи қисмларнинг мавжудлигини таъминлашдир. Қайта ишлаш корхоналарида моддий ресурсларни бошқаришнинг автоматлаштирилган тизимини жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

3. Моддий ресурслардан самарали фойдаланиш учун зарур бўлган ахборотни шакллантириш ва уларнинг сифатини ошириш мақсадида ахборотлардан фойдаланишни таҳлил қилиш; корхона моддий ресурслар захираларининг оптимал қийматини ҳисоблаш ва бу захираларнинг ҳақиқий қийматини оптималга мувофиқлаштириш; сақлаш ва қайта ишлаш жараёнида хом ашёнинг

тежамкор сарфланиши; ишлаб чиқариш циклининг давомийлигини қисқартириш лозим.

4. Моддий ресурсларни бошқаришда маҳсулот таннархини шаклланишига эътиборни қаратиш лозим. Маҳсулот таннархини оптимал шакллантириш учун - харажатларни пасайтириш ҳисобига рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш; маҳсулотнинг хар бир турларининг таннархи тўғрисида сифатли ва реал маълумот бериш ва рақобатдош корхоналар маҳсулотлари билан солиштирганда уларнинг бозордаги ўрнини ҳисобга олиш; мослашувчан нархлаш имкониятидан фойдаланиш; ҳар бир бўлинма фаолиятини молиявий нуқтаи назардан баҳоланиши керак.

Қайта ишлашга ихтисослашган корхоналарда моддий ресурсларни бошқариш бўйича юқорида кўрсатиб ўтган тавсиялар корхоналарда моддий ресурслар бошқариш самарадорлигини оширишда ижобий натижаларини беради деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси. https://president.uz/uz/pages/view/strategy?menu_id=144
2. Волгин В.В. Индивидуальный предприниматель: Практик. пособие / В.В. Волгин.—4-е изд., перераб. и доп. — М.: Маркетинг, 2008.—468 с.
3. Джон Шрайбфедер. Эффективное управление запасами / Дж. Шрайбфедер. - М.: Альпина Паблишер, 2016. — 302 с.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Флинн Ш.М. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник: Пер. с англ. 21-е изд. - М.: ИНФРА-М, 2019.
5. Сергеев И.В. Экономика предприятия. — М.: 2013. — С. 371.
6. Трубина И.Т. Анализ хозяйственной деятельности в промышленности. - М., 2011. — С. 178.
7. Шве́ц И.Б., Бондарева И.А. Управление производственными запасами на предприятии: Монография / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 2003. — 182 с.
8. Шевченко Н.С. Управление затратами, оборотными средствами и производственными запасами. — СПб., 2013. — С.154.
9. "Ширин-тотли" корхонасининг йиллик маълумотлари. 2020-2022 йй.